

СЕКЦІЯ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СИСТЕМА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

SYSTEM LIFE ACTIVITY PERSONALITY AS A SUBJECT OF SOCIAL WORK

У статті проаналізовані різні погляди на предмет соціальної роботи. На основі положень системного підходу обґрунтовується правомірність в якості об'єкта соціальної роботи розглядати систему життєдіяльності особистості, функціонування якої порушене. Вплив суб'єкта соціальної роботи на предмет характеризується терміном «соціальна допомога». Результатом соціальної роботи є набуття людиною свободи.

Ключові слова: соціальна робота, предмет соціальної роботи, система життєдіяльності, результат соціальної роботи, соціальна допомога.

В статье проанализированы разные взгляды на предмет социальной работы. На основе положений системного подхода обосновывается правомерность в качестве объекта социальной работы рассматривать систему жизнедеятельности лично-

сти, функционирование которой нарушено. Влияние субъекта социальной работы на предмет характеризуется термином «социальная помощь». Результатом социальной работы является приобретение человеком свободы.

Ключевые слова: социальная работа, предмет социальной работы, система жизнедеятельности, результат социальной работы, социальная помощь.

The different views on the subject of social work was analyzed in the article. By using the positions of the system approach. System life activity personality which was broken, considered as subject of social work. The impact of the person of social work on subject is characterized by the term "social help". Acquisition of human freedom is the result of social work.

Key words: social work, subject of social work profession, system of life activity personality, result of social work, social help.

УДК 316.77; 378; 001.5

Копилова С.В.,
к. пед. н., доцент,
доцент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Актуальність теми. Розвиток ринкової економіки, різке соціальне розшарування суспільства зумовило появу великої кількості знедолених людей, що виявилися соціально дезадаптованими через низький рівень освіти, психологічну неготовність до праці в нових економічних умовах, високий рівень безробіття. Загострення соціальних проблем з одночасним урізноманітненням кількості об'єктів діяльності людини, пов'язаних із науково-технічним та соціальним прогресом, зумовило появу нового виду економічної діяльності – соціальної допомоги, що у свою чергу зумовило потребу у запровадженні професійної підготовки фахівців із соціальної роботи. Стрімке становлення соціальної роботи як професії випереджає наукове осмислення її теоретичних передумов, що негативно позначається на ефективності професійної підготовки фахівців та наданні допомоги клієнтам соціальних служб. Згідно з нормативним підходом вважається, що соціальна робота спрямована на надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах,

але таке розуміння не розкриває сутності та специфіки професійної соціальної роботи.

Ступінь розробленості проблеми. Теоретичним аспектам розгляду соціальної роботи присвятили дослідження В. Нікітін, Т. Семигіна, І. Зимня, М. Фірсов, М. Павленок.

Мета статті – на основі системного підходу обґрунтувати специфіку предмету соціальної роботи як професії.

Багатозначність поняття «соціальна робота» дозволяє визначити її як галузь знань, професію, професійну діяльність, спеціальність, сукупність навчальних дисциплін. Це утруднює розуміння сутності соціальної роботи й зумовлює необхідність аналізу різних аспектів соціальної роботи як складного й багатовимірного феномену шляхом послідовного розчленування та виділення окремих сторін та зв'язків цілого.

Професія – це рід трудової діяльності, що вимагає певної підготовки та є, звичайно, джерелом існування [2]. У соціології професія тлумачиться як стійкий та відносно широкий вид трудової діяль-

ності, що є джерелом доходу та передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду та трудових навичок, що визначається поділом праці, а також його функціональним змістом. Звідси – функції професії є однією з її провідних характеристик. У педагогіці під професією розуміють вид трудової діяльності людини, що володіє комплексом спеціальних знань та практичних навичок, які набуті в результаті цілеспрямованої підготовки. У різних науках і з різних позицій професія одночасно визначається і як вид, і як рід трудової діяльності.

Слід зауважити, що рід тлумачиться як різновид, що володіє якоюсь якістю або властивістю. Під видом розуміють підпорядковане поняття, що входить до складу іншого поняття більш високого ступеня, тобто характеризує родовидові відношення. Враховуючи, що трудова діяльність, яка передбачає відповідну професійну підготовку, набуває нової якості завдяки останній, під професією будемо розуміти рід трудової діяльності людини, яка володіє специфічним досвідом, набутим у результаті цілеспрямованої підготовки, що визначається поділом праці та його функціональним змістом, а також є джерелом доходу.

На сучасному етапі перелік ознак, які дозволяють віднести рід трудової діяльності до професії, змінився. Обґрунтовуючи належність соціальної роботи до категорії «професія», в якості таких ознак О. Ярською-Смирною розглядаються: залучення до інтелектуальної діяльності, що передбачає індивідуальну відповідальність; залучення науки та навчання у практичних цілях; застосування знань через технології, які передаються через освіту; самоорганізація; альтруїстична мотивація; наявність професійної самосвідомості [9]. Звідси – результатом професійної підготовки мають бути не тільки інтелектуальні, але й мотиваційні, організаційні, світоглядні зміни. Особливу увагу слід звернути на наявність професійної свідомості, основу якої складають специфічні професійні цінності свободи, рівності, справедливості.

Інший набір ознак професії запропонований Д. Мілерсоном: застосування навичок, заснованих на теоретичних знаннях; освіта та підготовка (тренінг) із цих навичок; компетентність професіоналів, засвідчена екзаменами; правила поведінки, які стверджують про-

фесійну спільноту (та стверджуються професійним співтовариством); виконання послуг заради суспільного блага; професійна асоціація, яка організує своїх членів [9]. За відсутності професійної самосвідомості навряд чи виникне професійна асоціація та професійним товариством ствердяться правила поведінки. Узагальнюючи зазначені вище підходи, ознаки професійної соціальної роботи доцільно класифікувати на: організаційні (самоорганізація через професійні асоціації, система набуття й засвідчення компетентності, в тому числі через підготовку та освіту), змістовно-процесуальні (наявність специфічних технологій і правил поведінки, що утверджені спільнотою, а саме етичного кодексу) та суб'єктні (компетентність, професійна самосвідомість). Важливо звернути увагу на недостатність оволодіння й застосування знань і умінь для ефективної професійної діяльності: передумовою професійного підходу є наявність відповідної мотивації, професійного мислення й професійної самосвідомості.

Незважаючи на значні теоретичні напрацювання в галузі соціальної роботи, її предмет залишається достатньо дискусійним. Вважається, що предметом соціальної роботи є: умови соціального функціонування соціального об'єкта, ресоціалізація людини та умови для набуття або відновлення соціального функціонування [3]; умови, де люди взаємодіють з оточуючими їх середовищами, ситуація індивіда, сім'ї, общини [5], життєва ситуація об'єкта [2, с. 237; 4, с. 13]. З цим визначенням не можна погодитись, адже ситуація – це конкретні умови життєдіяльності об'єкта, а складна життєва ситуація – умови, що об'єктивно порушують життєдіяльність клієнта. У запропонованому підході предметом професійної діяльності є відносини, відбиті в конкретній ситуації взаємодії людей з оточуючими її середовищами, а її метою є зміна характеристик цієї ситуації у напрямі розвитку, відновлення або компенсації порушених зв'язків. Необхідність втручання зумовлена наявністю певних обмежень у соціальному функціонуванні об'єкта, порушенням соціального функціонування, взаємодії із середовищем, що забезпечує реалізацію потреб [4, с. 13].

Соціальна робота має бути спрямована на зміну основних характеристик життєвої ситуації, подолання об'єктом

труднощів, які виникли [2, с. 237], забезпечення вияву й реалізації інтелектуальних творчих сил (В. Головатий), посилення чи відновлення здатності до соціального функціонування індивідів, груп, спільнот (Т. Семигіна, А. Бойко), забезпечення реалізації життєвих сил і соціальної суб'єктності індивіда та групи, а також узгодженості життєвих сил індивіда, групи та засобів забезпечення їх реалізації в різних ситуаціях (Л. Гусякова), створення умов, за яких об'єкт дії (клієнт) буде соціально функціонувати на принципах самодостатності (В. Курбатов), створення умов для набуття або відновлення соціального функціонування, для освоєння і виконання соціальних ролей [1, с. 5–24]; повернення клієнту здатності діяти самостійно в даному соціальному контексті. У запропонованих підходах акцент зроблено на самій людині, її потенційних можливостях, які з різних причин можуть бути обмежені і призвести до ускладнень.

Позиції, що охарактеризовані, не виключають, а доповнюють одна одну, характеризують лише один бік предмета. Вважаємо за потрібне висловити власну точку зору. Незважаючи на різноманітність підходів, у більшості з них наголос робиться на порушенні функціонування і руйнуванні зв'язків. Ці ознаки характерні для системи. Цілісність, якою часто характеризують об'єкт соціальної роботи, також є ознакою системи. Логічно припустити, що мова йде про систему, а саме систему життєдіяльності соціального об'єкта. До числа компонентів цієї системи входять: мета – задоволення інтересів та потреб; суб'єкт – особистість; предмет – пізнання, спілкування, праця; засоби – внутрішні та зовнішні ресурси; результат – активність особистості. Слід звернути увагу на те, що суб'єктом є не індивід, людина, особа, а особистість, адже саме це поняття характеризує її соціальну якість. Тому при розгляді життєдіяльності насамперед необхідно брати до уваги соціальні потреби особистості.

В. Курп'янов зазначає, що життєдіяльність (соціальне функціонування) здійснюється в процесі реалізації тих або інших потреб даного об'єкта, що спонукає людину, групу, співтовариство вступати у певні відносини з оточуючим середовищем. Складна життєва ситуація виникає, коли життєдіяльність порушується, об'єкт не може задоволь-

нити власні потреби через розрив взаємозв'язку із соціальним середовищем і нестачу ресурсів для задоволення потреб. Ресурси – це засоби, які використовуються у разі необхідності, джерело майбутньої дії, внутрішня можливість, тобто те, що в даний момент існує у згорнутому вигляді. Для того щоб мобілізувати можливість індивіда, групи або співтовариства, перевести ресурс із резервного стану у діючий, потрібна певна сила – внутрішня або зовнішня. Звідси – автором соціальна робота розуміється як управління процесом використання ресурсів, спрямоване на збереження, примноження, компенсацію внутрішніх ресурсів, а її мета полягає у сприянні досягненню соціальним об'єктом стану, що характеризується оптимальним використанням ресурсів особистості, групи та локальної спільноти відповідно до соціальних еталонів та індивідуальних уявлень про норми соціального функціонування [4, с. 5–8]. Цілком підтримуємо позицію, висловлену автором, і конкретизуємо, що предметом управління є діяльність, у даному випадку – життєдіяльність.

Здійснюючи взаємодію з іншими системами, система життєдіяльності людини виконує певні функції, які позначаються як соціальні. До них відносять: репродуктивну, економічну, соціалізаційну тощо. У разі порушення внутрішніх зв'язків системи (порушення соціалізації людини, недостатність ресурсів, обмеження у пізнанні, спілкуванні та праці) функціонування системи опиняється під загрозою. Множинна кількість таких ситуацій створює небезпеку стабільності суспільної системи. Отже, предметом професійної діяльності соціального працівника є система життєдіяльності людини. Її місія полягає в тому, щоб дозволити всім людям розвинути їхній повний потенціал, гармонізувати життя та попередити дисфункцію.

Вплив суб'єкта соціальної роботи на предмет характеризується терміном «допомога». Мова йде про надання допомоги окремим індивідам, які стикаються з труднощами у соціальному функціонуванні. Соціальна допомога є видом соціальних відношень і формою соціальної діяльності. Соціальна діяльність – сукупність змін та перетворень, які здійснює особистість або соціальна спільнота для підтримання своєї цілісності та стійкості

при взаємодії з іншими соціальними спільнотами або з природою. Допомога і взаємодопомога як форми соціальної діяльності виступали механізмами збереження ідентичності соціальних спільнот у мінливих історичних умовах. Вони виконують регулятивні функції в соціальній системі, позначаються на її життєдіяльності й виступають як реакція на природні та соціальні явища. Змінювалися стратегії і форми допомоги (милостиня), трансформувалася парадигма інтервенцій: від директивного втручання до активізації особистісних ресурсів, що в кінцевому рахунку привело до утворення професійного підходу.

Допомога передбачає зовнішню дію, що актуалізує або компенсує відсутній ресурс, є втручанням у процес активізації ресурсу, управління його використанням. Соціальна допомога проявляється як активізація зовнішніх і внутрішніх ресурсів. Ресурси об'єкта можуть бути диференційовані як внутрішні (безпосередньо належать об'єкту), зовнішні (належать соціальному оточенню). Перші включають фізичні можливості, здібності та рівень розвитку, життєву позицію, набутий індивідуальний соціальний досвід, матеріальні можливості, часовий потенціал. Зовнішні ресурси – фінансові, організаційні, кадрові можливості суб'єкта допомоги, тобто заклади, здатні або покликані надавати потрібну допомогу. Суміжними ресурсами є соціальний та правовий статус [4].

Активізувати людину означає: спонукати до активності; посилити діяльність (зробити більш активною, включити в діяльність); оживити (надати енергії). Звідси – допомога як активізація внутрішніх ресурсів передбачає вплив на людину – переконати, схилити до дії (реалізується через організацію); вплив на діяльність – включити в пізнання, спілкування, працю (реалізується через управління); вплив на почуття – співпереживати, надихати, наснажувати (реалізується через спілкування). Специфіка цих впливів вимагає від суб'єкта високої емоційної віддачі. Допомога як активізація зовнішніх ресурсів передбачає: організацію – забезпечення узгодженої взаємодії соціальних об'єктів, здатних надати потрібний ресурс; координацію – встановлення доцільного співвідношення між діями соціальних об'єктів; стимулювання – заохочування діяльності. Як

зазначає М. Фірсов, у ситуації з групою та мікросоціальним середовищем технології допомоги носять організаційний та управлінський характер. Соціальна робота має ознаки управління (та його переходу в самоуправління). Як зазначає Є. Холостова, з функціональної точки зору соціальна робота може розглядатися як взаємодія її суб'єкта й об'єкта, як приватний випадок соціального управління, де об'єкт підлягає цілеспрямованому впливу, а суб'єкт здійснює такий вплив [7]. Отже, вплив на систему життєдіяльності людини досягається через переведення ресурсу з резервного стану у діючий, що вимагає докладання значних емоційних і вольових зусиль і забезпечується через управління.

Доходимо висновку: в ієрархічному відношенні професія є родом трудової діяльності, що характеризується новою якістю, зумовленою наявністю професійної підготовки. Предметом професійної соціальної роботи є система життєдіяльності людини, функціонування якої порушене, результатом – набуття людиною свободи. Розглядаючи результат як функцію умов процесу, слід наголосити, що мова йде про процеси соціалізації й соціальної адаптації. Відсутність обмежень дозволяють суб'єкту функціонувати в суспільстві, його системі суспільних норм, цінностей, виконувати свої функціональні обов'язки та соціальні ролі, здійснювати комунікації, брати участь у процесі обміну й діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бетурлакин В.В. Актуальные проблемы профессионализации социальной работы / В.В. Бетурлакин // Вопросы научной теории и социальной практики. – БИТТУ СГТУ. – Вып. 2. – Саратов : Научная книга, 2005. – С. 31–40.
2. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота : термінол.-понятійн. слов / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. – К. : МАУП, 2005. – 560 с.
3. Никитин В.А. Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов : учебное пособие / В.А. Никитин. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2002. – 236 с.
4. Основы социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Н.Ф. Басова. – М. : Академия, 2004. – 288 с.
5. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 560 с.
6. Социальная работа : учебное пособие / под общ. ред. проф. В.И. Курбатова. – 4-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 480 с.
7. Технология социальной работы : учебник для

бакалавров / под редакцией Е.И. Холостовой, Л.И. Кононовой. – М. : Издательско-торговая корпорация "Дашков и К°", 2013. – 478 с.

8. Шанин Т. Социальная работа как культурный феномен современности / Т. Шанин // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / под ред. Ш. Рамон. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – С. 18–43.

9. Ярская-Смирнова Е., Романов П. Теория и практика социальной работы: исследование «скрытого знания» / Е. Ярская-Смирнова, П. Романов // Антропология профессий : сб. науч. статей под ред. П.В. Романова, Е.Р. Ярской-Смирновой. – Саратов – Центр социальной политики и гендерных исследований. – Изд-во: Научная книга, 2005. – 464 с.